

Серпухова В. М. Петро Сагайдачний – гетьман Війська Запорозького: огляд літератури до 400-річчя гетьманства Петра Конашевича-Сагайдачного в українському козацтві / В. М. Серпухова, О. В. Озеркіна // «Тарас Шевченко – Людина, Письменник, Патріот» : матеріали наукової студентської конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка 25 березня 2014 р. / Харківський національний медичний університет ; кафедра суспільних наук. – Х., 2014. – С. – 55–60.

Петро Сагайдачний – гетьман Війська Запорозького: огляд літератури до 400-річчя гетьманства Петра Конашевича-Сагайдачного в українському козацтві

*Серпухова Валентина, Озеркіна Ольга
Наукова бібліотека ХНМУ*

Відзначаючи 400-ліття гетьманства Петра Конашевича-Сагайдачного, одного з найяскравіших православних політичних та військових діячів свого часу, ми не можемо обійти увагою значення для нашої держави такого потужного за впливом явища як козацтво.

Виникнувши на території Середнього Подніпров'я у кінці XV століття як протипага кріпосницькому тиску та католицької експансії з боку Речі Посполитої, безперервним татарським набігам, воно вже у середині XVI століття зуміло організуватись у міцну військово-політичну силу зі своєю столицею, системою адміністративно-територіальних ділень, власною символікою, апаратом управління, судоустроєм, що дало відомому польському полководцю Я. Собеському так висловитися про запорізьких козаків: «Слава їх поширилася далеко серед різних народів».

Розпочинає огляд змістовне видання «Історія українського козацтва. Нариси у двох томах», яке є спільною працею науковців Національної академії наук України, Інституту історії України та Науково-дослідного інституту козацтва. Перший том вміщує розділи, які розглядають питання генези та еволюції українського козацтва з кінця XV по XVIII сторіччя.

Наступна книга, яка розглядає історію козацтва з часів його виникнення до XVIII сторіччя – це робота видатного українського

історика Володимира Антоновича «Коротка історія Козаччини». На початку своєї книги автор наводить гіпотези щодо походження етноніму «козак», нарікаючи на недостатність відповідних джерел. У книзі відбито основні віхи з історії козацтва, приділено увагу усім знаковим подіям та видатним постатям.

Діяльність гетьмана Петра Сагайдачного посідає особливе місце в українській історії: беззаперечні військові перемоги, укріплення православного фундаменту української держави, значні досягнення у дипломатичних відносинах із сусідніми державами. Про це дуже влучно висловився один із найвідоміших істориків України, Дмитро Іванович Яворницький: «Сагайдачний, людина широкого розуму, добре розумів головні проблеми політичного, економічного, релігійного, освітянського та станового життя своєї епохи і не лише у себе дома, на Україні, а й в сміжних їй державах».

Розглядаючи постать Сагайдачного як талановитого військового діяча, хочеться почати з видання саме Дмитра Яворницького «Історія запорозьких козаків у трьох томах». У другому томі цієї книги автор розповідає про головні битви та походи гетьмана, які прославили його як одного з найвпливовіших військових діячів свого часу. Відомий польський воєначальник, сучасник Петра Сагайдачного, Я. Собеський, казав про цю людину так: «... він був першим у нападі, а у відступі останнім».

Яскравіша сторінка військової біографії гетьмана Сагайдачного — це участь у Хотинській війні. Вагомість внеску сорокатисячного запорізького війська до перемоги над турецьким військом тривалий час применшувалась офіційними істориками. Про події Хотинської війни та значення військових досягнень Петра Сагайдачного у ній, розповідається у книзі В. Сергійчука «Іменем Війська Запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI — XVII століття» та у книзі видатного українського історика М. Грушевського «Ілюстрована історія України», у яких автори докладно розглядають події війни, їх причини та наслідки. За думкою багатьох сучасних істориків, жоден з козацьких воєначальників не міг зрівнятися із Сагайдачним в умінні

вдало використовувати в битві усі можливості запорізького війська, наприклад, тактику раптового нападу, ведення морського бою, що допомогло запорожцям провести дев'ять успішних морських походів до турецьких берегів. Ніхто, ні до, ні після Сагайдачного не отримував таких успішних перемог у боротьбі із турками та татарами.

Про події відновлення православ'я в Україні на чолі з гетьманом Сагайдачним, та їх значення можна прочитати у виданні «Історичні постаті України. Історичні нариси», до якого увійшли публікації відомих дослідників, як українських, так і зарубіжних: Д. Яворницького, М. Костомарова, В. Антоновича, П. Меріме та інших.

До «Науково-інформаційного вісника Академії наук вищої освіти України» у рубриці «постаті» у 2013 році було надруковано статтю О. Апанович «Петро Конашевич Сагайдачний. До 500-річчя заснування Запорозької Січі». Автор крім розповіді про різні періоди життя та діяльності гетьмана, висвітлює також і його внесок у затвердженні православ'я на Україні.

У 2010 році православна спільнота України відзначала 390-річчя висвячення єрусалимським патріархом Феофаном православних церковних архієреїв Київської метрополії. До цієї події у 2010 році, у 4 номері «Українського історичного журналу» П. Сасом було опубліковано статтю під назвою «Відновлення православної церковної ієрархії Київської метрополії (1620 р.)», де він веде розгорнуту розповідь про усі події, які супроводжували цей процес, у якому постать гетьмана Петра Сагайдачного відіграла ключову роль. Існують сумніви щодо певної дати та місця цієї події, чому у статті приділяється багато уваги.

Вагоме значення для відновлення православ'я на українських землях мала діяльність Київського Богоявленського братства, до якого Сагайдачний вступив із усім козацьким військом. «Довідник з історії України», який вийшов у 2003 році, дає історичну довідку про виникнення, розвиток та занепад цієї організації.

Також розповідь про боротьбу гетьмана Сагайдачного за розвиток православ'я на Україні можна знайти у публікації Григорія

Сергієнка «Той легендарний Сагайдачний», яку було опубліковано у журналі «Віче» у жовтні 1995 року. Крім інформації про конфесійну боротьбу Петра Сагайдачного за відновлення православ'я в Україні, у статті можна знайти чимало фактів про військову та політичну діяльність гетьмана.

Слід сказати, що у своїх намаганнях укріпити православну віру на теренах України, Сагайдачний продемонстрував ще одну яскраву рису своєї багатогранної натури, а саме – талант дипломата. Про це свідчать його успіхи у розв'язанні гострих питань із верхівкою Речі Посполитої, московською владою, та у випадку із привертанням єрусалимського патріарха Феофана до відновлення православ'я на Україні. Ці питання краще усього дослідив у своїх статтях український історик П. Сас. У статті «Петро Конашевич-Сагайдачний», яку було опубліковано у журналі «Київська старовина» у 1992 році, у номері другому, автор, описуючи приїзд українського посольства до Варшави під керівництвом Сагайдачного, так пише про гетьмана: «Одночасно Сагайдачний показав себе гнучким дипломатом – шукав і знаходив підтримку серед впливових польських сенаторів, навіть серед представників католицького духовенства...».

Інша стаття цього ж автора, «Посольство Війська Запорозького до московського царя Михайла Федоровича (1620 р.)», яку було опубліковано у двох номерах «Українського історичного журналу» у 2003 (№ 6) та у 2004 році (№ 1), докладно розповідає про переговори запорожців із урядом Московської держави щодо подальшої долі Війська Запорозького.

Щодо постаті гетьмана Петра Сагайдачного до нас дійшли вельми суперечливі свідчення. Різні історики характеризують його кожен на свій лад. Видатний український історик Д. Яворницький, у своєму дослідженні «Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний» наводить дуже протилежні його історичні портрети, які було змальовано дослідниками особистості гетьмана вже далеко після його смерті. Узагальнюючи ці та інші документальні джерела, автор робить власний аналіз життєвого шляху гетьмана.

Ще одна робота українського дослідника особистості гетьмана Сагайдачного, П. Саса під назвою «Коли народився Петро Конашевич-Сагайдачний?», яку було видано у 2011 році на сторінках «Українського історичного журналу» (№ 3), намагається за допомогою графологічного аналізу встановити реальний вік цієї неординарної людини. Цікавою може бути оцінка особливостей фізичного стану Сагайдачного в останній рік його життя, яку було зроблено дослідниками при вивченні листа гетьмана до литовського гетьмана Криштофа Радзивілла, датованого 1622 роком: « Те, що Петро Сагайдачний міг писати навіть міліметровими літерами, за потреби ретельно вивіряв контури графем, нерідко робив сильні натиски, прикрашав текст вигадливими геометризованими, композиційно цілісними складними розчерками пера, слугує наочним доказом того, що він мав гострий зір, тверду руку, самовладання, велику здатність концентруватися й орієнтуватися, добру реакцію та моторику руки. Звісно, такими рисами могла похвалитися людина у розквіті фізичних, інтелектуальних сил». Але, тяжко поранений отруєною стрілою, гетьман помирає у тому ж 1622 році. На думку автора, на останній рік смерті гетьмана йому могло бути лише близька 40 років.

Недовге, але насичене яскравими подіями життя гетьмана Сагайдачного знайшло своє відображення як у народній творчості, так і на сторінках художньої літератури. Постать славетного гетьмана не уникнула героїзації у народному фольклорі. Усім відома пісня «Ой на горі та жєнці жнуть», яка на думку фольклористів, виникла у другій половині XVII століття зуміла не втратити своєї популярності і у наш час. У згаданому вище виданні Д. Яворницького «Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний» наводяться дві гіпотези щодо автентичності образу гетьмана Сагайдачного у пісні. Видатний український вчений-енциклопедист М. Максимович, з під пера якого вийшла дослідницька праця «Про гетьмана Сагайдачного», вважав, що у пісні згадується не саме гетьман Петро Сагайдачний, а його однофамільник, кошовий отаман Григорій Сагайдачний, сучасник і сподвижник гетьмана Петра Дорошенка. А ось інший український дослідник, історик І. Каманін був

такої думки, що постать гетьмана Сагайдачного у пісні – дійсна, а під Дорошенком треба вбачати не Петра, а Михайла Дорошенка, котрий справді служив у козацькому війську під час походів Сагайдачного. Текст та ноти цієї пісні можна знайти у пісеннику «Перлини української народної пісні», який було видано у 1989 році.

Найкращим художнім романом, у якому образ гетьмана Сагайдачного яскраво відтворено на фоні панорамних подій того часу, є, без сумніву, історичний роман української письменниці Зінаїди Тулуб «Людолови», який мав первісну назву «Сагайдачний». Перед написанням твору автором було вивчено близько 6 000 архівних та музейних пам'яток та документів на десяти мовах. Вона пише: «Для свого «Сагайдачного» я перерила усі архіви та «судові акти», усі закони, постанови сейму, цехові книги, юридичні джерела та мемуари. Зібрала... матеріал з історії закріпачення селян, відносно форм землеволодіння у козаків і кримських татар». Письменниця вивчала козацький та татарський побут XVII століття, для чого відправилась у відрядження по козачих місцях та до Криму. Вона намагалась правдиво, без прикрас відобразити життя та звичаї як самих запорожців, так і їх супротивників-татар.

Історичне оповідання «Гетьман Петро Сагайдачний» було написано за мотивами твору «Сагайдачний» відомого українського та російського письменника Данили Мордовця наприкінці XIX століття. Ця переробка у перекладі з російської Марії Загірньої, видана у Нью-Йорці у 1957 році.

Представлені джерела, по-різному розглядають особистість гетьмана та його діяння. Було використано можливості фонду як наукової бібліотеки ХНМУ, так і Харківської державної наукової бібліотеки ім. Короленка.

Наш земляк, український історик Дмитро Яворницький висловився про цю обдаровану людину так: «Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний – це одна з тих світлих постатей, на якій відпочиває погляд історика і образ якої назавжди залишається у народній пам'яті».